

1 Εισαγωγή

Πολλές χιλιάδες ανθρώπινων σκελετών προερχόμενοι από αρχαιολογικές ανασκαφές στεγάζονται αυτή τη στιγμή σε διάφορες αποθήκες ιδρυμάτων σε όλο τον κόσμο. Μερικές από αυτές τις συλλογές είναι εκτεταμένες: στη τελευταία καταμέτρηση, μόνο το Smithsonian Institute έχει 32.000 καταμετρημένα και αρχειοθετημένα ανθρώπινα κατάλοιπα (Loring & Prokopec, 1994). Αυτή η τεράστια ποσότητα σκελετών περιλαμβάνει δόντια και οστά που θεωρούνται από τους ανθρωπολόγους ως μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών, ώστε να αποκαθικοποιήσουν τον τρόπο ζωής των αρχαίων πληθυσμών. Ωστόσο υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για το αντίθετο. Μια εκτεταμένη επανεξέταση των αρχαιολογικών ανθρώπινων σκελετικών καταλοίπων από τις βόρειες Ηνωμένες Πολιτείες –συμπεριλαμβανομένων εν μέρει ή εξολοκλήρου των πολιτειών Arkansas, Louisiana, Texas, Oklahoma, Kansas, Colorado και New Mexico – κατέδειξε ότι πέρα από απλές περιγραφικές πληροφορίες (αριθμός οστών, ηλικία θανάτου, φύλο) μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό από αυτά τα ανθρώπινα κατάλοιπα έχει μελετηθεί από βιολογικούς ανθρωπολόγους (Steele & Olive, 1989). Μόνο από 8 θέσεις έχουν περιγραφεί και ερμηνευθεί τα ανθρώπινα κατάλοιπα. Κατά τη διάρκεια της ίδιας έρευνας, ο Owsley και οι συνεργάτες του παρατηρούν: «πολλοί Αμερικανοί αρχαιολόγοι δεν έχουν εκτιμήσει το μέγεθος της χρησιμότητας που μπορεί να έχει η οστεολογική έρευνα ως πηγή πληροφοριών σχετικά με τη βιοπολιτισμική συμπεριφορά και την ανθρώπινη προσαρμοστικότητα. Πολλές από αυτές τις απόψεις εξακολουθούν να υπάρχουν, όπως γίνεται ξεκάθαρο από τη δήλωση ενός αρχαιολόγου σε έναν δημοσιογράφο που επισκεπτόταν επιτόπου μια πανεπιστημιακή ανασκαφή στο Κολοράντο: «Τα ανθρώπινα οστά δεν παρέχουν και τόσες πολλές πληροφορίες. Εξάλλου, γνωρίζουμε ότι είναι Ινδιάνοι» (1989: 122).

Ο περιθωριακός ρόλος που έχουν τα ανθρώπινα κατάλοιπα στην αρχαιολογική επιστήμη δεν περιορίζεται σε προϊστορικές θέσεις. Σε μια εκτενέστατη μελέτη της ιστορικής αρχαιολογίας, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι «οι ταφές στις αρχαιολογικές θέσεις, συνιστούν περισσότερο πρόβλημα παρά πηγή πληροφοριών... Εκτός αν οι περιστάσεις είναι πολύ ιδιαίτερες, θα πρότεινα να καλύπτονται γρήγορα και να ξεχνάμε ότι τις είδαμε» (Noel Hume, 1975: 158,160, η έμφαση δική μου). Αυτή η νοοτροπία επικρατεί προφανώς και σε άλλες περιοχές του πλανήτη. Στη M. Bush & Zvelebil σημειώνουν ότι «Μη γνωρίζοντας τη χρησιμότητα των ανθρώπινων σκελετι-

κών υπολειμμάτων, πολλοί αρχαιολόγοι τα θεωρούν, στην καλύτερη περίπτωση, άσχετα, και όταν τύχει να τα βρουν επιτόπου τα αντιμετωπίζουν ως αντικείμενα των οποίων η ανασκαφή είναι χρονοβόρα και τα οποία κατά κάποιο τρόπο δεν συνιστούν “πραγματική αρχαιολογία”» (Bush & Zvelebil, 1991: 5).

Από μια πιο αισιόδοξη σκοπιά, υπάρχουν αυξανόμενες ενδείξεις ότι οι αρχαιολόγοι ενσωματώνουν τις σκελετικές μελέτες στα ερευνητικά τους προγράμματα. Αυτό φαίνεται κυρίως από τις υποθέσεις εργασίας και την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη δίαιτα και τη διατροφή, την υγεία και τις ασθενειες, τη δημογραφία, τη φυσική συμπεριφορά και τον τρόπο ζωής στο παρελθόν (Buikstra, 1991· Bush & Zvelebil, 1991· Chamberlain, 1994· Cohen & Armelagos, 1984; Delluc *et al.*, 1995; Ford, 1979· Gilbert & Mielke, 1985· Huss-Ashmore *et al.*, 1982· Roberts, 1991· Sobolik, 1994a· Stirland, 1986· Wing & Brown, 1979). Επιπροσθέτως, στα πλαίσια της βιολογικής ανθρωπολογίας, η οστεολογία είναι ένας κυρίαρχος τομέας έρευνας (Lovejoy *et al.*, 1982). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1983 με 1992, περίπου το 20% όλων των άρθρων που υποβλήθηκαν προς δημοσίευση στο American Journal of Physical Anthropology – το πιο εξειδικευμένο επιστημονικό περιοδικό σε αυτόν τον τομέα– αναφερόταν στην υποκατηγορία της οστεολογίας και παλαιοπαθολογίας και αυτό αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο αριθμό άρθρων από οποιαδήποτε άλλη υποκατηγορία (Cartmill & Broxen, 1993: Figure 8). Επειδή η μελέτη των παρελθόντων βιολογικών συστημάτων είναι ένα συστατικό κομμάτι της βιολογικής ανθρωπολογίας, αυτή η δυνατή αναπαράσταση απορρέει από το γεγονός ότι οι σκληροί ιστοί –οστά και δόντια– διατηρούν τη μεγαλύτερη ποσότητα βιολογικών πληροφοριών του παρελθόντος. Γι’ αυτό, δλες οι έρευνες που αφορούν σε πρώιμες ανθρώπινες ομάδες θα βασίζονται πάντοτε στις πληροφορίες που παρέχουν τα σκελετικά κατάλοιπα, ώστε να διαπραγματευτούν θέματα όπως το φυσιολογικό στρες, η διατροφική οικολογία και οι συνήθεις δραστηριότητες, ενώ άλλα σημαντικά υλικά που περισυλλέγονται στις αρχαιολογικές θέσεις (π.χ. φυτά και ζωικά κατάλοιπα, κοπρόδιλθοι) χρησιμεύουν ως συμπληρωματικές των ανθρώπινων καταλοίπων πηγές πληροφοριών.

Τα σκελετικά κατάλοιπα αποτελούν σημαντική πηγή πληροφοριών για τη μελέτη της ανθρώπινης ποικιλομορφίας. Οι αρχαιολογικοί σκελετοί από ορισμένες τοποθεσίες είναι πιο ομοιογενείς τόσο γενετικά όσο και σε σχέση με τα περιβάλλοντα από τα οποία προέρχονται, από τα νεκροτομεία ή τις ανατομικές σκελετικές συλλογές. Τα σκελετικά υπολειμματα των ανατομικών σκελετικών συλλογών προέρχονται από διάφορους πληθυσμούς και πολύ διαφορετικές σύνθηκες. Η χρησιμότητα των αρχαιολογικών σειρών γίνεται ιδιαίτερα σημαντική όταν προκύπτουν συμπεράσματα σχετικά με την ποικιλομορφία σε ένα συγκεκριμένο πληθυσμό και σε μια ακτίνα θεμάτων στην οποία το φύλο και η ηλικία μπορεί να είναι παράγοντες που ασκούν σημαντική επιρροή (π.χ. βιομηχανική προσαρμογή, βλ. Ruff & Hayes, 1982).

Υπάρχουν πολλές διαθέσιμες μελέτες και εγχειρίδια για την ανθρώπινη οστεολογία (Anderson, 1969· Bass, 1995· Brothwell, 1981· Schwartz, 1995· Shipman *et al.*, 1985· Steele & Bramblett, 1988· Ubelaker, 1989· White, 1991). Έχουν

επικρατήσει «στερεότυπα» για τις συλλογές των σκελετικών δεδομένων, ώστε να ξεπεραστεί η ασυμβατότητα των μεθόδων και των αποτελεσμάτων των διαφόρων ερευνητών (Buikstra & Ubelaker, 1994· βλέπε επίσης Κεφάλαιο 10ο). Μολονότι ασχολούνται με τον ερμηνευτικό όρο των ανθρώπινων καταλοίπων, αυτές οι εργασίες χρησιμεύουν πρωταρχικά ως οδηγοί για την αναγνώριση των οστών και τη σκελετική ανάλυση και όχι ως πηγές πληροφοριών για την έρευνα ευρύτερων θεμάτων της βιολογικής ανθρωπολογίας και συγγενών επιστημών. Το παρόν βιβλίο επικεντρώνεται στη σχέση των σκελετικών υπολειμμάτων με τη μελέτη της ανθρώπινης κατάστασης και συμπεριφοράς γενικότερα. Πιο συγκεκριμένα, πώς οι σκελετικοί και οδοντικοί ιστοί από τις αρχαιολογικές θέσεις αποκαλύπτουν το ιστορικό ζωής, τόσο σε ατομικό όσο και πληθυσμιακό επίπεδο. Στόχος αυτού του βιβλίου είναι να προσφέρει μια σύνθετη εικόνα της βιοαρχαιολογίας, μιας αναδυόμενης επιστήμης που δίνει έμφαση στο ανθρώπινο βιολογικό περιεχόμενο του αρχαιολογικού αρχείου. Μολονότι πρωτεμφανίστηκε στην αρχαιοζωιολογία, τη μελέτη των ζωικών καταλοίπων που περιέχονται στα αρχαιολογικά πλαίσια, έχει πλέον επικρατήσει η σύμβαση να χρησιμοποιείται ο όρος βιοαρχαιολογία, όταν αναφερόμαστε στη μελέτη αποκλειστικά των ανθρώπινων αρχαιολογικών καταλοίπων.

Μόλις πρόσφατα αναγνωρίστηκε η τεράστια βοήθεια που μπορεί να προσφέρει η βιοαρχαιολογία στην κατανόηση του παρελθόντος. Αυτό συμβαίνει για διάφορους λόγους. Πρώτα απ' όλα, οι περισσότερες αναλύσεις ανθρώπινων οστών υπήρξαν περιγραφικές και επικεντρώνονταν σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Οι οστεολογικές αναφορές έτειναν να παρακάμπτουν την ομοιότητα και την τάση σε πληθυσμιακή προοπτική, ακόμα και όταν υπήρχαν μεγάλες ομοιότητες μεταξύ των σκελετών. Αυτή η περιγραφική τάση αντικατοπτρίζει τον ιστορικό όρο των ιατρών και την έμφαση που δίνουν στις διαγνωστικές προσεγγίσεις της μελέτης των αρχαίων σκελετικών καταλοίπων, ειδικά όσον αφορά στην παλαιοπαθολογία και στις νόσους. Αυτό αληθεύει ιδιαίτερα στην παλαιότερη παλαιοπαθολογική βιβλιογραφία, στην οποία κυριαρχούν οι περιπτώσεις διαγνωστικής προσέγγισης. Κατά δεύτερον, μεγάλες συλλογές ανθρώπινων καταλοίπων, πολύ καλά τεκμηριωμένες, έχουν ανασκαφεί μόλις τις τελευταίες δεκαετίες. Ένα βιβλίο σαν και αυτό εδώ δεν θα μπορούσε να έχει γραφτεί πριν την τελευταία δεκαετία. Τέλος, οι θεωρητικές και μεθοδολογικές βελτιώσεις που υποστηρίζουν τις μελέτες που παρουσιάζονται εδώ είναι επίσης αρκετά πρόσφατες.

Αυτό το βιβλίο δίνει έμφαση στην πληθυσμιακή κατάσταση. Εξετάζονται οι μεμονωμένες περιπτώσεις που αφορούν συγκεκριμένα άτομα, ιδιαίτερα επειδή συλλογικά βοηθούν να φτιαχτεί μια εικόνα για τη βιολογική ποικιλομορφία στις πρώιμες κοινωνίες. Η πληθυσμιακή προσέγγιση είναι κρίσιμη για να ανιχνευτεί ένα πρότυπο συμπεριφοράς, ο τρόπος ζωής, οι αρρώστιες και οι άλλοι τομείς που συναποτελούν την ανθρώπινη κατάσταση. Η ανάλυση στις σελίδες που ακολουθούν υπογραμμίζει τη σημασία του πολιτισμού για την ερμηνεία των πληθυσμιακών χαρακτηριστικών. Η διατροφική συμπεριφορά, για παράδειγμα, επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τον πολιτισμό. Αν ένα άτομο

έχει διδαχθεί ότι η κατανάλωση ενός προϊόντος ή προϊόντων είναι «καλή», τότε η κατανάλωση αυτού του προϊόντος γίνεται απολύτως αποδεκτή μέσα στα πλαίσια αυτού του πολιτισμικού περιβάλλοντος. Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που «επιβάλλουν» την κατανάλωση ενός προϊόντος ή προϊόντων μέσα σε μία κοινωνία (π.χ. το περιβάλλον, η τοπική χλωρίδα και πανίδα). Ωστόσο, η πολιτισμική συμπεριφορά παίζει σημαντικό ρόλο στις καθιερωμένες διατροφικές συνήθειες μιας ομάδας ανθρώπων.

Αντίθετα με πολλούς από τους προαναφερθέντες οδηγούς για την οστεολογική ανάλυση, αυτό το βιβλίο δεν χαρακτηρίζεται από μια αυστηρή μεθοδολογία, μιολονότι οι μεθοδολογικές αναλύσεις καθιστούν δυνατή την κατανόηση πολλών από τα θέματα που παρουσιάζονται στα κεφάλαια που ακολουθούν. Περιόρισα τη μεθοδολογική ανάλυση προκειμένου να στρέψω τη προσοχή του αναγνώστη στα αποτελέσματα της έρευνας και στο πώς μας παρέχουν πληροφορίες για το παρελθόν. Έτσι, αυτό το βιβλίο έχει σκοπό να σκιαγραφήσει τις διάφορες ανακαλύψεις σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά και βιολογία, παρά να περιγράψει ή να αξιολογήσει συγκεκριμένες μεθόδους και τεχνικές της σκελετικής ανάλυσης. Αυτή η προσέγγιση είναι κεντρική στη βιοπολιτισμική προσποτική που προσφέρουν οι ανθρωπολόγοι – πρέπει να προσπαθούμε να αντιμετωπίζουμε τους πρώιμους πληθυσμούς σαν να ζουν σήμερα και μετά να αναρωτιόμαστε ποιες πληροφορίες θα μπορούσαμε να αντλήσουμε από τους σκελετικούς ιστούς, οι οποίες θα μας επέτρεπαν να τους κατανοήσουμε ως ζωντανά ανθρώπινα πλάσματα και μέλη πληθυσμών. Αυτό το βιβλίο δεν είναι μια κριτική ανασκόπηση. Δεν υπερτονίζει τις αδυναμίες του πεδίου, ούτε τι θα έπρεπε να κάνουν οι βιοαρχαιολόγοι αλλά δεν το κάνουν.

Τα βιοαρχαιολογικά ευρήματα είναι σημαντικά σε αρκετές περιοχές του επιστημονικού και ακαδημαϊκού λόγου. Στα πλαίσια της ανθρωπολογίας, τα ανθρώπινα υπολείμματα είναι ιδιαίτερα πολύτιμα στις ταφικές μελέτες προκειμένου να εξηγηθεί η κοινωνική συμπεριφορά (π.χ. Beck, 1995· Chapman *et al.*, 1981· Goldstein, 1980· Humphreys & King, 1981; O'Shea, 1984). Η ιστορία που διηγούνται τα ανθρώπινα υπολείμματα προσεγγίζει ένα άλλο κοινό, πέρα από την ανθρωπολογία. Παρατηρείται αύξηση στη χρήση βιοαρχαιολογικών δεδομένων στην ιστορία, στα οικονομικά και στην επιστήμη της διατροφής. Σε ένα βιβλίο που έχει εκδοθεί και που αναφέρεται στην επίδραση της αλλαγής τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης τροφής σε ιστορικές θέσεις (Rotberg & Rabb, 1985), ένας αριθμός συνεργατών παραθέτουν δεδομένα από τις σκελετικές μελέτες για τη διατροφή, τις ασθένειες και ανάλογα θέματα. Ο ιστορικός της οικονομίας Richard Steckel δημοσίευσε μια σειρά άρθρων που ασχολούνται με τους βιολογικούς δείκτες (π.χ. ανάστημα) της οικονομικής ευρωστίας, του υποστιτισμού και των συνθηκών ζωής σε έναν αριθμό σύγχρονων ανθρώπινων ομάδων (π.χ. Ηνωμένες Πολιτείες, Σουηδία, Αφρικανοί δούλοι, βλέπε περίληψη στον Steckel, 1993). Οι επιστήμονες που μελετούν τις μακροπρόθεσμες συνήθειες στην υγεία και τη διατροφή βασίζονται κυρίως σε ενοριακά αρχεία, αποικιακά αρχεία, γενεαλογίες και καταχωρημένα δεδομένα (Σ.τ.Μ. εγγραφές στα μητρώα γεννήσεων, θανάτων κ.λπ.). Πρόσφατα έχουν αρχίσει να διευ-

ρύνουν τη βάση των πληροφοριών τους ώστε να συμπεριλάβουν και τα ανθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα. Η πρόσφατη συνεργασία μιας ομάδας από 40 περίπου βιοαρχαιολόγους, οικονομοιολόγους, ιστορικούς, δημογράφους και γεωγράφους είχε ως αποτέλεσμα σε μια φιλόδοξη προσπάθεια να χαρτογραφηθεί η ιστορία της ανθρώπινης υγείας και διατροφής στο Δυτικό Ήμισφαίριο από την Προκολομβιανή εποχή μέχρι το πρόσφατο παρελθόν. Τα δεδομένα που προέρχονται από τη μελέτη αρχαιολογικών ανθρώπινων καταλοίπων έχουν κεντρικό ρόλο στις μελέτες τους (Kiple & Tarver, 1992). Ο διαφαινόμενος ρόλος των σκελετικών καταλοίπων στη μελέτη της ανθρώπινης κατάστασης έχει υπογραμμιστεί από τον ιστορικό John Coatsworth (1996:1) ο οποίος τονίζει τον «όγκο των μαρτυριών» που παρέχονται από τις βιοαρχαιολογικές έρευνες και τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν για την κατανόηση των ιστορικών εξελίξεων.

Έχουν γίνει επαναστατικές ανακαλύψεις στην ανάλυση των διαφόρων ανθρώπινων ιστών από διάφορες αρχαιολογικές θέσεις, συμπεριλαμβανομένων τριχών, μυών, δέρματος και άλλων μαλακών ιστών (π.χ. Arriaza, 1995· Brothwell, 1987· Cockburn & Cockburn, 1980· Hansen & Gulløv, 1989· Hansen *et al.*, 1991· Stead *et al.*, 1986). Οι αναλύσεις που παρουσιάζονται σε αυτό το βιβλίο εστιάζονται περισσότερο σε σκελετικούς και οδοντικούς ιστούς. Το βασικό θέμα αυτού του βιβλίου είναι τα συμπεράσματα που μπορούμε να συνάξουμε για τη συμπεριφορά, βασιζόμενοι στη μελέτη των ανθρώπινων σκελετικών υπολειμμάτων. Η δική μου θεώρηση για τη συμπεριφορά δεν περιορίζεται στη φυσική δραστηριότητα. Γίνεται μια ευρύτερη θεώρηση, που περιλαμβάνει (με σειρά εμφάνισης στο βιβλίο), το φυσιολογικό στρες, την έκθεση σε παθογόνους παράγοντες, τους τραυματισμούς και τη βία, τη φυσική δραστηριότητα, τη χρήση του προσώπου και της γνάθου για διατροφικούς ή όχι σκοπούς, την ανασύσταση της διατροφής και τα διατροφικά συμπεράσματα και τέλος την ιστορία του πληθυσμού.

Η βιοαρχαιολογία αντιπροσωπεύεται σε ολόκληρο τον κόσμο. Το παρόν βιβλίο αντλεί ένα δείγμα από αυτό το αρχείο προκειμένου να παρουσιάσει σημαντικά σημεία και θέματα. Επειδή η γεωγραφική περιοχή στην οποία ειδικεύομαι είναι η Νότια Αμερική, το βιβλίο τείνει να ασχοληθεί με μελέτες που διαπραγματεύονται ανθρώπινα σκελετικά υπολείμματα από αυτή την ήπειρο. Η Νότια Αμερική έχει μελετηθεί εκτενέστατα, τουλάχιστον συγκριτικά με πολλές άλλες περιοχές του πλανήτη, όπου η επιστημονική παράδοση της βιοαρχαιολογίας δεν είναι τόσο καλά θεμελιωμένη. Μολονότι το βιβλίο έχει αυτή τη γεωγραφική «ροπή», εξετάζονται σκελετικά δεδομένα και από άλλες ηπείρους, όταν παρουσιάζονται ειδικά θέματα.

Πολλά συμπεράσματα σε αυτό το βιβλίο προήλθαν από την αντιπαράθεση και σύγκριση ενός συνόλου δεδομένων που προήλθε με τη σειρά του από τις ομοιότητες που παρουσιάζουν πληθυσμοί από διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά επίπεδα και διαφορετικά πρότυπα διαβίωσης. Εξαιτίας της εκκεντρικότητας της ανασύστασης της διατροφής του αρχαιολογικού παρελθόντος, οι ανθρωπολόγοι χρησιμοποιούν συνήθως για τις ανθρώπινες ομάδες τους γενικούς